

ŅIKITAS HRUŠČOVA IZGLĪTĪBAS REFORMAS UN VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS SOVETIZĀCIJA LATVIJĀ*

Daina Bleiere

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece, Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātnes katedras asociētā profesore Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme uz Latvijas sabiedrību

E-pasts: daina.bleiere@rsu.lv

Rakstā ir aplūkotas padomju izglītības reformas 50. gados un 60. gadu pirmajā pusē, kuru galvenais elements bija vispārējās izglītības politehnizācija, un šo reformu norise Latvijā. Reformas notika vairākos posmos, un, sākot ar 1956. gadu, tās kļuva aizvien radikālākas, kas bija saistīts ar Ņikitas Hruščova personiskajiem uzskatiem un ieinteresētību to īstenošanā. Latvijā vispārējās izglītības sistēmas pārmaiņas visai būtiski ietekmēja nacionāl-komunisma uzplaukums un sakāve. Izglītības reformas veicināja Latvijas skolas sovietizāciju. Tomēr skolotāji un izglītības sistēmas vadītāji centās saglabāt zināmas tradīcijas un stabilitāti, izmantojot dažādas adaptācijas stratēģijas.

Atslēgas vārdi: vispārējā izglītība, sovietizācija, politehniskā izglītība, adaptācija.

Latvijas izglītības sovietizācijā būtiska loma bija 50. gadu otrās puses – 60. gadu pirmās puses izglītības reformām Padomju Savienībā, kuras nereti tiek saistītas ar valsts līdera – Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) pirmā sekretāra un valdības vadītāja Ņikitas Hruščova vārdu.¹ Zināmā mērā tas ir pamatoti, jo Hruščova personiskā iesaiste vispārējās izglītības sistēmas pārveidošanā ietekmēja gan reformu saturu un to radikālismu, gan

¹ Raksts balstās uz referātu, kas tika nolasīts starptautiskā zinātniskā konferencē “Baltijas valstis PSRS sastāvā: no poststaļinisma līdz pārbūvei. 1953–1990” Rīgā 2012. gada 19. aprīlī. Vispārējos vilcienos 50. gadu beigu un 60. gadu sākuma vispārējās izglītības reforma ir aplūkota autores rakstā “Vispārējās izglītības sovietizācija Latvijā: padomju cilvēka veidošana mācību procesā (1944–1964)” žurnāla 2013. gada 1. numurā.

veidu, kā tās tika īstenotas. Tomēr reformas, kas tika kodificētas 1958. gada 24. decembra PSRS izglītības likumā, kura oficiālais nosaukums bija "Likums par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstīšanu mūsu zemē", lielā mērā bija organisks padomju vispārējās izglītības sistēmas attīstības vēstures produkts, un šo reformu aizsākumi ir meklējami jau 50. gadu pirmajā pusē.

VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS POLITEHNIZĀCIJAS IDEOLOĢISKIE UN PRAKTISKIE PRIEKŠNOSACĪJUMI

Staļina laikā radītajam vispārējās izglītības modelim varēja pārnest, ka tajā zināšanu apguve bija orientēta uz "akadēmisku" zināšanu apguvi, tā bija nepietiekami saistīta ar praktiskās dzīves vajadzībām un izpratni par jaunākajām tehnoloģijām. Bija nepieciešams orientēt jauniešus vairāk uz tehniskajām un vispār ar ražošanu saistītajām nozarēm, kā arī reformēt profesionālās izglītības sistēmu, jo padomju ekonomika izjuta ne tik daudz labu inženieru, cik kvalificētu tehniķu trūkumu. Var piekrist, ka gan pats Hruščovs, gan PSKP vadība kopumā ar reformas palīdzību mēģināja risināt ekonomiskās un sociālās problēmas un paātrināt pāreju no sociālisma uz komunismu.²

Tomēr izglītības reformu motivāciju tikpat lielā mērā noteica vispārējās ideoloģiskās nostādnes, kā arī Hruščova un citu Politbiroja locekļu personiskā attieksme pret inteliģenci, izglītotiem cilvēkiem un izglītību vispār. Paša Hruščova un vairuma viņa paaudzes partijas funkcionāru izglītības līmenis bija vairāk nekā pieticīgs, un pārliecība, ka vidusskolu beidzēji ir izlutuši baltroči, kas nepazīst reālo dzīvi, balstījās vienlaikus uz mazvērtības sajūtu un slēptu nicinājumu pret izglītotiem cilvēkiem, kuru vēl vairāk pastiprināja boļševikiem tipiskais proletārieša pretstatījums citām šķirām, kas kļuva sevišķi izteikts 30. gados, kad "naidīgums pret inteliģenci bija tik liels, ka pat Ļeņingradas partijas vadītājs Sergejs Kirovs baidījās parādīties publikas priekšā brillēs".³ Hruščovs, tāpat kā daudzi mazizglītoti cilvēki, izglītību uztvēra utilitāri un tehnokrātiski, kā kaut ko tādu, kam jādod tūlītēji izmantojamas zināšanas un prasmes, taustāms praktisks labums. Galvenais tālaika propagandas vadmotīvs, pamatojot, kāpēc skolai jābūt "saistītai ar dzīvi", bija: "Ne baltrocis inteliģents būs vidusskolas absolvents, bet gan tūlīt darbā stāties spējīgs izglītotais cilvēks, kura morālā seja veidojusies

sabiedriski derīgā darbā, piedaloties materiālo vērtību ražošanā.”⁴ Respektīvi, sabiedriski derīgais darbs bija tikai materiālo vērtību ražošana, bet “inteliģentās” profesijas pēc definīcijas tika uzskatītas par otršķirīgām. Paradoksāli, taču kompartijas nomenklatūra šajā sadalījumā netika iekļauta, acīmredzot tā stāvēja tam pāri. Būtisks motīvs reformām bija arī uzskats, ka vidējā, bet it īpaši augstākā izglītība atražo inteliģenci un ierēdniecību, tādēļ ir nepieciešams ierobežot šo slāņu pārstāvju pieeju augstākajai izglītībai, vienlaikus radot priekšrocības strādnieku un kolhoznieku bērniem. 20.–30. gados padomju izglītības sistēmā tika īstenota bijušo turīgo šķiru un inteliģences pēcnācēju diskriminācijas politika, lai radītu priekšrocības strādnieku un zemnieku bērniem. Kopš tā laika bija izveidota jauna – padomju inteliģence un ierēdniecība. Tagad izglītības reformu ideoloģija vērsās pret tās pēcnācējiem.

50. gadu otrās puses izglītības reformu sasaiste ar Ņikitas Hruščova vārdu nav nejauša. Franču vēsturnieks Lorāns Kumels (*Lorran Coumel*) norāda, ka reformas ideologi bija meklējami PSKP Centrālajā komitejā (CK), darba rezervju sistēmas vadībā un KPFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmijā.⁵ Jāpiebilst, ka pēdējā faktiski bija vissavienības iestāde, jo tās norādījumi bija jāņem vērā visām republikām.⁶ Tomēr Hruščova personisko uzskatu iespaids uz reformu veidolu, it īpaši to radikālākajā veidolā pēc 1956. gada, ir acīmredzams. Tieši viņš izvirzīja izglītības reformas drakonisko variantu: obligāto vispārējo izglītību reducēt uz astoņām klasēm; vidusskolas faktiski pārvērst par vakarskolām; ieviest obligātu ražošanas stāžu, lai iestātos augstskolā; augstākajā izglītībā attīstīt galvenokārt vakara un neklātienes virzienu. Ļoti skaidri to parāda PSKP CK Prezidija (kā tolaik sauca Politbiroju – faktiski PSRS augstāko kolektīvo vadības orgānu) sēdes stenogramma 1963. gada 23. decembrī, kurā Hruščovs izteica neapmierinātību ar līdzšinējo vidējās izglītības reformas gaitu un centās panākt, lai viņa skatījums tiktu realizēts līdz galam.⁷

Hruščova izglītības reforma Latvijas historiogrāfijā ir ieguvusi zināmu ievērību, tomēr ne tik daudz skolu un pedagoģijas vēstures, cik nacionālkomunisma kontekstā – sakarā ar atšķirībām no PSRS 1958. gada likuma, kas tika ienestas atbilstošajā Latvijas PSR likumā,⁸ kuru pieņēma 1959. gada 17. martā (šīs atšķirības šajā rakstā aplūkosim tālāk).⁹ Republikas vadības “patvaļa” izglītības jomā bija viens no galvenajiem apsūdzības punktiem pret nacionālkomunistiem LKP CK 7. plēnumā 1959. gada 7. un

8. jūlijā. Pēc tā ar LPSR Augstākās padomes Prezidija dekrētu 1959. gada 11. augustā Latvijas likums tika izlabots atbilstoši savienības likumam.

Latvijas vispārējās izglītības sistēmas 50.–60. gadu reformas sniedz plašāku ieskatu vairākos jautājumos. Vēsturnieki, kas ir pētījuši izglītības sistēmas attīstību Krievijā, norāda, ka attiecības starp politisko un izpildu līmeni nebija vienkāršas. Izglītība vispār ir joma, kuras būtiska īpašība ir spēja saglabāt stabilitāti un pretoties radikālu un arī ne tik radikālu reformu mēģinājumiem. Tas izpaudās arī padomju izglītības sistēmā. Pastāvīgo reformu gaisotnē kā izglītības administratori, tā arī ierindas pedagogi bija izstrādājuši adaptācijas stratēģijas, kas ļāva nereti visai efektīvi pretoties jaunievedumiem, kurus tie uzskatīja par nevajadzīgiem, vai arī piemērot reformas vietējām iespējām. Vjačeslavs Karpovs un Jeļena Lisovska runā par “mutācijām” – spontānām un pārsvarā neoficiālām mikrolīmeņa atbildēm uz reformu pieprasījumu, kas ļauj skolām izdzīvot jaunajā vidē, mobilizējot no iepriekšējās sistēmas mantotos sociālos resursus.¹⁰ Latvijas vispārējās izglītības sovetizācijas procesa izpēte parāda, ka arī šeit padomju normu un vērtību ieviešana atsevišķos aspektos sastapa pretestību ne tikai patriotiski noskaņoto pedagogu aprindās, bet arī no padomju sistēmai labvēlīgi noskaņotiem pedagogiem. Staļina laikā šo pretestību lauza ar represīvām metodēm. Kopš 50. gadu vidus pedagogiem radās iespēja brīvāk izteikt viedokli, viņus pat rosināja to darīt. Tomēr pedagoģiskās vides aktivizācija, 20.–30. gadu padomju un Latvijas pedagoģisko eksperimentu atgriešanās aprītē vai vismaz diskusijās saskārās ar padomju sistēmas administratīvo kultūru, kas bija izteikti hierarhiska un voluntāristiska, kas sevišķi spilgti izpaudās Hruščova laikā viņa ekonomiskajos un izglītības eksperimentos. Tas izraisīja pretrunas, kas izpaudās visos līmeņos – no Maskavas un Latvijas PSR vadības attiecībām līdz ikvienai Latvijas skolai.

VISPĀRĒJĀS IZGLĪTĪBAS POLITEHNIZĀCIJA 1952.–1956. GADĀ

50. gadu sākumā padomju izglītības politika savā ziņā atradās krustcelēs. Tā kādu laiku mēģināja vienlaikus iet divos virzienos, īpaši vidējā izglītībā. Pirmais virziens, kurš izpaudās KPFSR izglītības tautas komisāra 1940.–1946. gadā Vladimira Potjomkina

darbības laikā,¹¹ orientējās uz pirmsrevolūcijas ģimnāziju un atzina, ka vidusskolas galvenais uzdevums ir sagatavot jauniešus studijām augstskolā, bet arī tiem, kas neturpinās mācības, dot pietiekami elitāru izglītību, kas nepieciešama “balto apkaklišu” profesijās. Viņa pēcteču Alekseja Kalašņikova (1946–1947) un Ivana Kairova (1949–1956) laikā lielāku ietekmi ieguva otrs virziens, kas prasīja ņemt vērā valsts ekonomikas modernizācijas prasības un vispārējo izglītību vairāk saistīt ar dabas un tehnisko zinātņu, mūsdienu svešvalodu apguvi, kā arī praktisko dzīvi. Šis padomju skolas attīstības virziens bija saistīts ar politehnizāciju, kas bija arī galvenā Hruščova izglītības reformas sastāvdaļa. Tā nekādā ziņā nebija jauna ideja. Politehnizācija bija viena no pamatidejām padomju izglītības sistēmas veidošanā 1921.–1931. gadā. Lai gan tolaik to atbalstīja lielākā daļa padomju izglītības sistēmas reformētāju, tomēr starp viņiem norisinājās visai asas diskusijas par to, kā politehniskā apmācība skolā jāsaprot un jāīsteno. Daļa pedagogijas teorētiķu politehnizāciju saprata kā tāda zināšanu minimuma nodrošināšanu dabas un tehniskajās zinātnēs, kā arī praktiskās iemaņas darbmācībā, kas skolēniem palīdzētu izvēlēties profesiju un orientēties modernajās tehnoloģijās. Viņu oponenti bija par to, ka skolai ir tieši jāiesaista skolēni ražošanas procesos un izglītības pamatu apgūšana jāapvieno ar kādas noteiktas profesijas apguvi, balstoties uz PSRS ekonomikas vajadzībām. Pēdējais viedoklis guva virsroku 1929.–1931. gadā t.s. kultūras revolūcijas laikā¹². Taču šo eksperimentu rezultātā būtiski pazeminājās vispārējās izglītības līmenis, un tas bija viens no apstākļiem, kas lika PSRS vadībai uzsākt kardinālu izglītības sistēmas pārkārtošanu, atgriežoties pie tradicionālas vispārējās izglītības sistēmas, kurā galvenais uzsvars tika likts uz zināšanu apguvi klasē.

Tomēr vispārējās politehniskās skolas ideja turpināja pastāvēt, un pēc Otrā pasaules kara radās labvēlīgi apstākļi tās atdzimšanai – tagad jau tās padomju skolas ietvaros, kas bija izveidojusies Staļina 30.–40. gadu reformu rezultātā. Visai bēdīgais lauksaimniecības stāvoklis veicināja valsts vadības pārliecību, ka būtisku lūzumu var panākt tikai ar jaunu tehnoloģiju un agrotehnisko zināšanu ieviešanu, ar pēdējo gan saprotot šarlatānisko Viljamsa un Lisenko agrobioloģiju. Otrs veicinošais apstāklis bija bruņošanās sacensība ar Rietumiem, kura prasīja, lai jau skolas solā talantīgākie jaunieši tiktu orientēti uz tehniskām profesijām. 1952. gada oktobrī notikušā PSKP 19. kongresa rezolūcija paredzēja sākt politehnisko apmācību

vidusskolā un sākt gatavoties pārejai uz vispārēju politehnisko izglītību, motivējot to ar “vispārizglītojošās skolas sociālistiskās audzināšanas lomas paaugstināšanu” un apstākļu radīšanu brīvai profesijas izvēlei.¹³

Vispārējās izglītības politehnizācijā, kas sākās 1952. gadā, uzsvars tika likts uz kvalitatīvāku matemātikas, fizikas un ķīmijas mācīšanu skolās ar laboratorijas darbu, uzskates līdzekļu, populārzinātnisku filmu, ekskursiju palīdzību, šajos priekšmetos vidusskolās iekārtojot mācību kabinetus un nodrošinot nepieciešamos mācību materiālus un līdzekļus. Zināma pretruna saskatāma apstākļi, ka 1953./54. mācību gadā saskaņā ar KPFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmijas norādījumu tika samazināta programma ķīmijā, fizikā, bioloģijā, vēsturē, ģeogrāfijā, latviešu un krievu literatūrā,¹⁴ motivējot ar to, ka mācību programmas ir pārslogotas. Faktiski priekšplānā izvirzīja tīri praktisku tehnisku zināšanu apgūšanu vidusskolās elektrotehnikā, mašīnmācībā, lauksaimniecības pamatos ar mērķi panākt, lai jaunieši pēc vidusskolas beigšanas izvēlētos darbu ražošanā. Atbilstoši PSKP 19. kongresa lēmumiem politehniskā apmācība tika attiecināta pārsvarā uz vidusskolām, tomēr paturot prātā mērķi ieviest to visā vispārējās izglītības sistēmā. Pavērsiens uz tehnisko un praktisko zināšanu īpatsvara palielināšanu bija saistīts arī ar būtiskām izmaiņām mācību procesā kopumā.¹⁵

Kopumā panākumi mācību procesa politehnizācijā 1952.–1955. gadā kā PSRS kopumā, tā arī Latvijā bija vairāk nekā pieticīgi. Neveiksmes avoti ir skaidri saskatāmi – finansiāli un loģistiski reforma nebija nodrošināta. Finanšu līdzekļi, kas bija rajonu un pilsētu tautas izglītības nodaļu (TIN) un skolu rīcībā, bija niecīgi, un arī tos skolas nevarēja brīvi izmantot atbilstoši vajadzībām. Stingri centralizētajā materiāli tehniskās apgādes sistēmā bija nepieciešama ne tikai nauda, bet arī limiti un fondi. Limiti bija atļauja izlietot noteiktus resursus, bet fondi – atļauja iegādāties konkrētus materiālus un iekārtas. Ne papildu finanšu resursi, ne arī īpaši fondi un limiti izglītības iestādēm netika piešķirti. Turklāt, ja arī izdevās izbrīvēt līdzekļus, nepieciešamos darbarīkus, iekārtas un materiālus veikalos ļoti bieži nevarēja nopirkt. Katra rajona vai pilsētas TIN cīnījās, kā prata, un bija pilnībā atkarīga no vietējo varas iestāžu un uzņēmumu pretimnākšanas. Lielākajās pilsētās skolas, kuru šefi bija lielie rūpniecības uzņēmumi vai arī kur bērnu vecāki bija ietekmīgi cilvēki, kabinetu un darbnīcu jautājumu atrisināja samērā viegli.¹⁶

Taču skolās, kurām nebija spēcīgu aizbildņu, rezultāti bija slikti. Izglītības ministrijas kolēģijai 1955. gada 28. novembrī nācās atzīt, ka materiālās bāzes jautājums nav atrisināts, turklāt trūkst pienācīgi sagatavotu ražošanas apmācības instruktoru.¹⁷ 1956. gada 9. augustā Izglītības ministrijas kolēģija, apspriežot mācību gada rezultātus, kā pozitīvu faktu atzīmēja, ka no jauna iekārtotas mācību darbnīcas 106 vidusskolās un 260 septiņgadīgajās skolās, kā arī skolām nodoti 95 traktori un cita iekārta, taču atzina, ka programmās paredzēto praktisko darbu minimumu ķīmijā un fizikā daudzās skolās neizpildīja, bet jauno priekšmetu – lauksaimniecības pamatu, mašīnmācības un elektrotehnikas apguvi apgrūtināja mācību grāmatu un kvalificētu skolotāju trūkums. Lai atvieglotu ražošanas pamatu mācīšanu, lielākajās pilsētās tika ieteikts veidot starpskolu mācību darbnīcas. Nebija panākts arī politehnizācijas praktiskais mērķis – tikai niecīga daļa absolventu bija devusies praktiskā darbā kolhozos, padomju saimniecībās un rūpniecības uzņēmumos.¹⁸

PAVĒRSIENS UZ SKOLĒNU IESAISTI RAŽOŠANĀ 1956.–1958. GADĀ

Britu vēsturnieks Mervins Metjūss uzsver, ka politehnizācijas politikas neveiksme nevis lika pārdomāt neizdošanās cēloņus, bet gan rosināja Hruščovu vēl vairāk pastiprināt aktivitāti šajā virzienā.¹⁹ Rezultātā izglītības reformas jūtami ievirzījās 20. gadu beigu un 30. gadu sākuma politehnizācijas radikālākajā virzienā, pieprasot skolēnu ciešāku iesaisti ražošanā, kas izpaudās arī 1956. gadā PSKP 20. kongresa lēmumos. Galvenais jauninājums bija vasaras ražošanas prakse 5., 6., 8., 9. klasei visās skolās, bet 10. klasei – skolās ar latviešu mācību valodu. Praksi ieviesa 1956./57. mācību gada mācību plānos. Turklāt 8.–11. klašu (8.–10. klašu krievu skolās) mācību plānā bija iekļauti fakultatīvie praktiskie kursi un nodarbības pulciņos pēc paša skolēna izvēles, paredzot specializāciju kādā nozarē. Bija izstrādātas programmas 12 specialitātēs (atslēdznieki, frēzētāji, elektromontieri, galdnieki, dārznieki, biškopji, šuvējas u.c.).²⁰

Skolas saskārās ar vairākām problēmām, mēģinot īstenot šo programmu. Kā jau iepriekš teikts, bija grūti nodrošināt apmācību bāzi un materiālus, lai gan mācību kabinetu iekārtošanā pamazām tika sasniegts zināms progress. Sāka iekārtot arī darbnīcas un virtuves praktiskajiem darbiem meitenēm.²¹ Problēma bija arī attiecīgu skolotāju trūkums. Tādēļ skolas mēģināja izlīdzēties ar tām

profesijām, kas bija vieglāk apgūstamas no materiālās bāzes viedokļa un kurās bija vieglāk nodrošināt pasniedzējus, piemēram, zēniem tās visbiežāk bija šofera, elektromontiera, atslēdznieka, virpotāja, kinomehāniķa, laukos arī traktorista, kombainiera, savukārt meitenēm – frizieres, šuvējas, konditores, laukos arī dārznieces vai lopkopes specialitātes.

1958. gadā pastiprinājās prasības skolēnus tieši iesaistīt ražošanā ar mērķi jau skolas laikā iegūt strādnieka kvalifikāciju. No 1. jūnija, vispirms eksperimenta veidā, sāka organizēt skolas vai klases, kurās pēc gatavības apliecības saņemšanas vidusskolēni viena gada laikā apgūtu noteiktu ražošanas specialitāti, kā arī Izglītības ministrija aicināja TIN un vidusskolām izskatīt jautājumu par iespējām paralēli mācībām iesaistīties ražošanā kolhozos, padomju saimniecībās vai arī skolu mācību ražošanas saimniecībās.²² Pilsētu vidusskolas piesaistīja pie Tautas saimniecības padomes uzņēmumiem, dažkārt vienu skolu pie vairākiem, lai profesijas varētu apgūt kā meitenes, tā zēni un lai varētu nodrošināt lielāku specialitāšu izvēli. Piemēram, Daugavpils 3. vidusskolas audzēkņi apguva profesiju šūšanas fabrikā “Daugavpils apģērbs” un rūpnīcā “Elektroinstrument”.²³ 1959./60. mācību gadā Rīgas 49. vidusskolā bija paredzēts izveidot vienu 9. klasi ar ražošanas novirzienu, kuras audzēkņi apgūtu arodu šūšanas fabrikā “Rosme”, 7. mēbeļu kombinātā un konfekšu fabrikā “Uzvara”. Savukārt Varakļānu vidusskolas piemērs parāda tipisku lauku vidusskolas modeli – ražošanas apmācība notika 9. un 10. klasē kolhozos “Vienotā saime”, “Gaišais ceļš”, Varakļānu pienotavā, kā arī rajona meliorācijas uzņēmumā.²⁴ Kopumā 1959./60. mācību gadā 96 vidusskolās bija 165 ražošanas apmācības klases, kurās mācījās 4177 skolēni, t.i., 15,7% no 9.–11. klases skolēniem.²⁵

Sākotnēji ražošanas apmācība tika organizēta pēc brīvprātības principa, respektīvi, vidusskolēni varēja izvēlēties mācīties vai nu klasēs ar ražošanas apmācību, vai arī “parastajās” klasēs. Saprotams, ka ambiciozākie jaunieši, kas gatavojās turpināt izglītību augstskolā, neizvēlējās ražošanas apmācības klases, un tās nokomplektējās no skolēniem ar vājākām sekmēm vai arī mazāk motivētiem uz zināšanu apguvi, bet tas nereti ietekmēja arī viņu sekmes profesijas apgūšanā.

1958. GADA PSRS IZGLĪTĪBAS LIKUMA PIENĒMŠANA UN LATVIJA

Pavērsiens uz skolēnu ciešāku iesaisti ražošanā izrietēja no Hruščova iecerētajām padomju izglītības sistēmas reformām, kuras tika pieteiktas Vissavienības Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienības (komjaunatnes) 13. kongresā 1958. gada aprīļa vidū. Jūnija sākumā viņa vadībā tika sagatavota vēstule PSKP CK Prezidijam, un 12. jūnijā Prezidijs atzina “par pareizām un savlaicīgām b. Hruščova nostādnes jautājumā par PSRS tautas izglītības sistēmu”.²⁶ Jūnijā tika sagatavots PSKP CK un PSRS Ministru padomes lēmuma projekts “Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstību valstī”. 21. septembrī projektu publicēja centrālajās avīzēs kā Hruščova rakstu, pēc tam arī republikās.²⁷ PSRS vadītājs runāja par nepareizām nostādnēm vidējā izglītībā, jo vidusskola gatavojot jauniešus studijām augstskolās, bet tās spējot uzņemt tikai trešo daļu no vidusskolu absolventiem. Pārējie tā vietā, lai stātos darbā kolhozos vai rūpnīcās, cenšoties atkārtoti stāties augstskolās, jo uzskatot fizisku darbu par neatbilstošu savai izglītībai. Viņš piedāvāja divus līdzekļus, kā to pārvarēt, – aizstāt vidusskolu ar vakarskolu un uzlikt pienākumu jauniešiem pirms iestāšanās augstākajā mācību iestādē divus gadus nostrādāt ražošanā. Izņēmums varētu būt tikai īpaši apdāvinātiem jauniešiem mākslas, zinātnes u.c. jomās, kam būtu paredzētas speciālas skolas. Arī augstāko izglītību Hruščovs piedāvāja reformēt tādejādi, ka pirmo divu–trīs kursu studentiem būtu pa dienu jāstrādā ražošanā, bet studēt viņi varētu vakaros. Tikai no trešā kursa varētu notikt pilnvērtīgas apmācības. Hruščovs aicināja apspriest šīs tēzes, un patiešām šāda diskusija sākās, tajā skaitā arī Latvijā. Sevišķi aktīvi tajā iesaistījās redzami padomju fizikas un matemātikas zinātnju jomas pārstāvji, kuru iebildumiem, pēc Lorāna Kumela domām, bija būtiska ietekme uz to, ka variants, kas kļuva par likumu, bija mērenāks.²⁸ Piemēram, tēzēs kā galvenais vidusskolas tips faktiski bija izvirzīta vakarskola. Turklāt tās paredzēja, ka “pēc astoņgadīgās skolas beigšanas visiem jauniešiem jāiesaistās sabiedriski derīgā darbā uzņēmumos, kolhozos u.tml.”²⁹ Vēl viens strīdīgs punkts bija par to, ka vidusskolas pēdējā klase jāvelta ražošanas apmācībai, kā arī par to, ka internātskolas potenciāli varētu būt vispārīzglītojošas skolas pamattips. Neviena no šīm tēzēm netika iekļauta galīgajā likuma redakcijā.

12. novembrī PSKP CK plēnums nolēma projektu nodot visas tautas apspriešanai, un 16. novembrī to publicēja centrālajā un republiku presē.³⁰

Pamatideja, uz kuru balstījās izglītības reformu priekšlikumi, bija tāda, ka “jaunatne nedrīkst noslēgties skolās, bet tai visas savas mācības un izglītošanās jāsavieno ar strādnieku un zemnieku darbu”.³¹ Visiem jauniešiem, sasniedzot 15–16 gadu vecumu, bija jāiesaistās “sabiedriski derīgā darbā”. Paturot prātā šo mērķi, tika izvirzīts priekšlikums vidējo izglītību sadalīt divos posmos. Pirmais posms būtu obligātā astoņgadīgā skola līdz tam pastāvošās septiņgadīgās skolas vietā. Šā posma skolu nosauca par “nepilnu vispārizglītojošu politehniskā darba vidusskolu”, bet “pēc astoņgadīgās skolas beigšanas visiem jauniešiem jāiesaistās sabiedriski derīgā darbā uzņēmumos, kolhozos u.tml.”.³²

Tālākas izglītības iegūšanā tika piedāvāti divi ceļi. Pirmais paredzēja, ka jaunieši pēc astoņgadīgās skolas, strādājot ražošanā, mācīsies trīsgadīgā strādnieku vai lauku jaunatnes skolā, kas varētu būt vakara, maiņu vai sezonas skola. Otrais ceļš bija mācības trīsgadīgā vispārizglītojošā politehniskā darba vidusskolā ar ražošanas apmācību uz kolhozu, padomju saimniecību, rūpniecības uzņēmumu bāzes, paralēli vispārējai izglītībai iegūstot strādnieka specialitāti. Trešais ceļš bija mācības tehnikumā, iegūstot vispārējo vidējo izglītību un vidējās kvalifikācijas speciālista diplomu.³³

Pedagogi un žurnālisti Latvijā iesaistījās izglītības reformas apspriešanā jau pēc Hruščova vēstules publicēšanas, tomēr lielākais publikāciju skaits presē vērojams 1958. gada novembrī un decembrī. Lai gan diskusijas bija oficiāli organizētas, tās bija samērā dzīvas un liecina par dalībnieku ieinteresētību. Var piekrist Deividam Gelbreitam un Mērijai Elizabetei Galvinai, ka padomju sistēmā lēmumu pieņemšanas procesā politiķi lielā mērā paļāvās uz “profesionālu” viedokli, bet viņus maz interesēja plašākas sabiedrības domas.³⁴ Arī šajā diskusijā galvenie dalībnieki bija izglītības funkcionāri, pedagogi un publicisti, tomēr ierobežotā apjomā iesaistījās arī plašāka sabiedrība – kā skolēnu vecāku pārstāvji. Reformas pamatprincipus neviens atklāti neapšaubīja, diskutēja par to, kā sekmīgāk tos īstenot. Viens no galvenajiem diskusiju tematiem bija saistīts ar priekšlikumu ieviest vispārējo astoņgadīgo izglītību, pēc kuras jaunieši varētu sākt darba gaitas. Tā kā bērni sāka iet skolā septiņu gadu vecumā, 8. klasi viņiem bija jābeidz 14 vai 15 gadu vecumā, bet padomju likumdošana atļāva viņiem pilnvērtīgi iesaistīties darbā no 16 gadu

vecuma. Tika ieteikts to risināt, vai nu paaugstinot skolas gaitu sākuma vecumu līdz 8 gadiem, vai arī ieviešot nevis astoņgadīgo, bet gan deviņgadīgo vispārīgo izglītību, kas ļautu arī atstālogot mācību programmu un dot bērniem pilnvērtīgāku izglītību.³⁵ Kā jau iepriekš teikts, liela vērība diskusijās tika pievērsta jautājumam par latviešu un krievu valodas mācīšanu attiecīgi skolās ar krievu un latviešu mācību valodu, kā arī svešvalodu un Latvijas vēstures un ģeogrāfijas mācīšanu.

Gan Latvija politiskā vadība, gan valdība un Izglītības ministrija acīmredzot bija pārliecinātas, ka aicinājums uz diskusiju ir nopietni domāts un ka republikas viedoklis tiks ņemts vērā. Par to liecina arī Latvijas deputātu runas PSRS Augstākās padomes 2. sesijā, kurā 24. decembrī tika pieņemts jaunais izglītības likums. LKP CK sekretārs Arvīds Pelše ļoti skaidri formulēja republikas vadības nostāju, kuru īsi var izklāstīt šādi: 1) skolas reformas gaitā jāņem vērā republiku īpatnības un jādod tiesības republikām ieviest savas izmaiņas skolu sistēmas projektā, kā arī KPFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmijas izstrādātajās programmās; 2) latviešu, krievu un vienas svešvalodas mācīšana visās republikas skolās ir jāsauglabā, turklāt svešvalodu mācīšanu vajadzētu uzsākt jau bērnudārzā vai vismaz jaunākajās klasēs; 3) skolēnu pārslodzes novēršanai nepieciešams obligātās izglītības kursu palielināt līdz deviņiem gadiem; 4) politiski un pedagoģiski apsvērumi prasa, lai apmācības laiks otrajā (vidējā) apmācības posmā skolās ar latviešu un krievu valodu būtu vienāds; 5) vēlams otrajā apmācības posmā veidot specializētas klases ar pastiprinātu programmu fizikas un matemātikas, ķīmijas, agrobioloģijas novirzienā; 6) laukos vēlams organizēt sezonas skolas ar mācību laiku no 1. oktobra līdz 1. aprīlim vai 15. maijam, kad skolēni būtu atbrīvoti no darba, savukārt vasarā skolēnu brigādes varētu iziet ražošanas praksi; 7) tehnikumus būtu vēlams nodot LPSR Izglītības ministrijas pārziņā, turklāt samazināt grupu skaitu dienas nodaļās, bet palielināt – vakara un neklātienes nodaļās; 8) neaizmirstot par darba apmācību, jāveicina arī skolēnu estētiskā audzināšana, kādēļ jāgatavo vairāk mūzikas, dziedāšanas, zīmēšanas skolotāju.³⁶ No Pelšes teiktā principiāli neatšķīrās Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieka Eduarda Berklava priekšlikumi, vienīgi viņš galvenokārt pievērsās nepieciešamībai padarīt “vieglākas” mācību programmas un uzsvēra, ka republikām jādod tiesības pašām noteikt proporcijas starp dažāda tipa vidējās izglītības iestādēm, kā arī veidot amatniecības skolas, kurās astoņgadīgo izglītību paralēli profesijai

iegūtu tie bērni, kas dažādu iemeslu dēļ nevar turpināt mācības vispārīzglītojošajās skolās.³⁷

PSRS Augstākās padomes sesijā viedokli, ka jāņem vērā republiku īpatnības, izteica ne tikai Latvijas, bet arī pārējo Baltijas un dažu citu republiku delegāti, un jādodomā, ka arī pēc sesijas viņi saglabāja pārliecību, ka tās būs iespējams iestrādāt republiku izglītības likumos. Tā Igaunijas KP CK 1. sekretārs Ivans Kebins 1959. gada 20. februārī vēstulē PSKP CK sekretāram Nuridinam Muhitdinovam rakstīja, ka plašas likuma projekta apspriešanas gaitā ir izkristalizējušies divi priekšlikumi, kurus būtu vēlams iestrādāt republikas likumā: 1) trīs valodu mācīšanas saglabāšana Igaunijas skolās un 2) otrā (vidējās) izglītības pakāpe Igaunijas skolās jāpagarina no 3 līdz 4 gadiem. Lai gan nav precīzi zināms, kāda ir bijusi Maskavas atbilde, tā acīmredzot bija noliedzoša, jo izglītības likumā, kuru Igaunijas Augstākā padome pieņēma 23. aprīlī, šie punkti nebija iestrādāti.³⁸ Līdzīgu vēstuli Maskavai nosūtīja arī Lietuvas vadība (vēstules projektu apstiprināja Lietuvas KP CK birojs 16. februārī). Arī Lietuvas vadība izteicās par četrgadīgu apmācības ciklu vidusskolā izņēmuma kārtā, lai saglabātu pastāvošo apmācības līmeni Lietuvas vēsturē un ģeogrāfijā, lietuviešu valodā un literatūrā, mūzikā un kora dziedāšanā, svešvalodā, bet attiecībā uz trīs valodu mācīšanas saglabāšanu Lietuvas skolās nekas nebija teikts.³⁹

Latvijas komunikācija ar Maskavu ir vēl neskaidrāka, varētu pat teikt – miklaināka. Mūsu rīcībā nav atbilstošās vēstules, tomēr CK biroja sēdes stenogramma 1959. gada 12. martā liecina, ka Latvijas priekšlikumi kaut kādā formā ir tikuši nosūtīti, bet atbilde uz tiem vēl nav saņemta.⁴⁰ Latvija izrādījās savā ziņā “izmēģinājuma trusīša” lomā, jo Augstākās padomes sesijai, kurā bija jāpieņem republikas izglītības likums, bija jānotiek 1959. gada 17. martā – agrāk nekā Igaunijā un Lietuvā. Jādodomā, ka līdz šim datumam Maskavas atbilde nebija saņemta. Iespējams, republikas vadība apzinājās, ka priekšlikums par pirmās izglītības pakāpes pagarināšanu līdz deviņiem gadiem netiks akceptēts, taču tai saglabājās cerības, ka būs iespējams pagarināt vidējās izglītības posmu. Tādēļ likumā diplomātiski tika atstāta iespēja vēlāk izdarīt korekcijas. Būtiskākās atšķirības no PSRS likuma bija divas: 1) Latvijas likumā nebija paredzētas tiesības vecākiem izvēlēties, kādas valodas bērniem mācīties skolā. Praktiski tas nozīmēja, ka skolās ar krievu mācību valodu vecāki nevarēja atteikties no latviešu valodas stundām. PSRS

likuma norma gan teorētiski nozīmēja, ka arī skolās ar latviešu mācību valodu bērni varētu nemācīties krievu valodu, taču šāda iespēja netika uztverta nopietni; 2) Latvijas likums paredzēja 1.–8. klašu skolēnus bez maksas apgādāt ar mācību grāmatām (no 1962./63. mācību gada). Likums saturēja vēl dažas nebūtiskākas atšķirības no savienības likuma.⁴¹ Vienīgais izskaidrojums tam, ka šādas atšķirības tika saglabātas, ir tāds, ka Maskavas viedoklis vēl nebija noformulēts, un tā to izdarīja tikai marta beigās vai aprīlī.⁴² Ja Latvijas vadību var par kaut ko vainot, tad acīmredzot tikai par to, ka tā neprata pareizi iztulkot Maskavas klusēšanu un nepārcēla Augstākās padomes sesiju. Tomēr jāņem vērā, ka tā labi zināja, ka līdzīgi priekšlikumi ir arī Igaunijas un Lietuvas vadībai, un acīmredzot bija pārliecināta, ka PSRS vadība šajos viedokļos ieklausīsies. Tomēr jāuzsver, ka Latvijas vadība atšķirībā no kaimiņu republikām vēlējās panākt daudz vairāk un izrādīja lielāku patstāvību.

Jau maijā Latvijas vadība bija spiesta izdarīt izmaiņas likumā, nosakot 11 gadu mācību laiku vidusskolā, bet 20. jūnijā Arvīds Pelše ziņoja Maskavai, ka ir sagatavoti likuma grozījumi, lai likvidētu visas pārējās atšķirības no PSRS likuma.⁴³ Formāli visas atšķirības pilnībā tika novērstas ar LPSR Augstākās padomes Prezidija dekrētu 1959. gada 11. augustā.⁴⁴

Visas minētās neskaidrības ap Latvijas PSR izglītības likumu ilustrē pretrunas, kas pastāvēja Hruščova politikā. No vienas puses, viņš aicināja uz plašām diskusijām, bet, no otras puses, gan viņš, gan vēl jo vairāk partijas un birokrātiskais aparāts uzskatīja, ka šo diskusiju rezultātam jābūt vispārējam atbalstam PSRS vadības, šajā gadījumā – Hruščova viedoklim. Izglītības ministra Viļa Samsona runas tēzes rajonu un pilsētu TIN vadītāju seminārā 1959. gada maijā lieliski parāda demagoģisko ekvilibristiku, kuru ministram nācās likt lietā, lai izskaidrotu, kāpēc tik daudz sabiedrības enerģijas ir patērēts pilnīgi veltīgi un kādēļ Baltijas republiku vadības viedoklis ir palicis nesadzirdēts Maskavā: “Tagad saņemta atbilde: izejot no vienveidības nepieciešamības [pasvītrojumi oriģināla tekstā. – D. B.] skolu sistēmā mūsu zemē [t.i., PSRS. – D. B.], kā arī no dažiem citiem apsvērumiem – izlemts visur nosacīt 11-gadīgu apmācības laiku. Mums atļauts pēc 3–4 gadiem atgriezties, ja izrādīsies pilnīgi neiespējami. [...]

[...] 2) par valodu mācīšanu: tādā formulējumā, kā bija tēzēs. Stāstu, lai jūs to saprastu un zinātu, kā izskaidrot. [...]

Mums PSKP CK paskaidroja.

Tādēļ, ka tas ir ļeņiniskais princips: otru valodu (rep[ublikas] vai krievu) nedrīkst mācīt administratīvā piespiešanas ceļā – tas tikai var saasināt attiecības. Iedzīvotāji jāpārlicina par šo valodu nepieciešamību, lai viņi to dara no brīvas gribas un saprašanas.

Pie tam b. Muhitdinovs uzsvēra: [...] Otrās valodas brīvprātība un tās mācīšanas nepieciešamība nav pretrunīgas tēzes, bet dialektisks marksistiski ļeņinisks atrisinājums...”⁴⁵

Peripetijas ap Latvijas PSR izglītības likuma pieņemšanu bija viens no būtiskiem argumentiem, kas tika izvirzīts 1959. gada 7.–8. jūlijā notikušajā LKP CK plēnumā, lai ilustrētu “ļeņiniskās nacionālās politikas sagrozījumus” republikā. Var pieļaut, ka izglītības likuma jautājumam tik plaša uzmanība plēnumā tika pievērsta galvenokārt tāpēc, ka galvenais “nacionālās politikas izkropļotājs” – Eduards Berklavs kā Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks atbildēja par izglītības jomu un bija visai dedzīgi iesaistījies jaunā likuma izstrādāšanā, tādēļ arī atbildība par neveiksmi faktiski tika uzvelta viņam vienam.

1958. GADA IZGLĪTĪBAS REFORMAS ĪSTENOŠANA LATVIJĀ

Lai gan kadru “tīrīšanas” izglītības jomā nebija lielākas kā jebkurā citā nozarē, nevar noliegt, ka nacionālkomunistu sagrāve būtiski ietekmēja izglītības reformas īstenošanu, vismaz tādā ziņā, ka izglītības vadītāju un pedagogu spēja un vēlēšanās pretoties reformām bija krietni iedragāta.

1958. gada izglītības likums paredzēja vidusskolas reorganizēt par vispārīzglītojošām darba politehniskajām skolām ar ražošanas apmācību. 1960./61. mācību gadā pārveidoja 181 vidusskolu, atverot tajās 445 ražošanas apmācības klases ar 11 375 skolēniem.⁴⁶ Rīgā tādas bija 32 vidusskolas, kurās apmācībai bija jānotiek uz dažādu rūpniecības bāzes. Mazpilsētās, kur tajā laikā nebija rūpniecības uzņēmumu, apmācību bāzi nodrošināt bija daudz grūtāk.⁴⁷ No 1962./63. mācību gada ražošanas apmācība kļuva obligāta visiem vidusskolēniem.⁴⁸ 1963./64. mācību gadā visas 255 Latvijas vidusskolas vismaz formāli bija politehniskās darba vidusskolas ar ražošanas apmācību.⁴⁹

Līdz ar pāreju uz vispārējo vidējo politehnisko izglītību tika samazināts apgūstamo profesiju loks. Tā 1960./61. mācību gadā vidusskolās apmācīja 162 profesijās, bet nākamajā mācību gadā

bija paredzētas tikai 64 profesijas.⁵⁰ 1963./64. mācību gadā 9. klasēs profesiju skaits bija samazināts no 102 līdz 80, uzsvāru liekot nevis uz apkalpojošo sfēru (frizieres, bērnudārza audzinātājas u.c.), bet palielinot vietu skaitu ražošanas specialitātēs (radioaparātūras montētāji, atslēdznieki utt.). Lauku skolās palielināja mehanizatoru un lopkopju sagatavošanu uz dārzkopju, dārzenkopju un šuvēju rēķina.⁵¹

Tika prasīts, lai skolu darbnīcās pusaudži ne tikai apgūtu roku darba prasmes, bet arī ražotu materiālas vērtības, kā arī tieši iesaistītos ražošanā. Tā 1958. gada maijā Izglītības ministrija atzinīgi novērtēja to, ka Rīgas 5. vidusskolas vadība paralēli mācībām iesaistījusi skolēnus celtniecības darbos, bet 1. un 23. vidusskola noorganizējušas t.s. "skolu rūpnīcas", kurās palīdzēja rūpniecības uzņēmumiem izpildīt valsts plāna uzdevumus vai arī izgatavoja derīgus priekšmetus savas vai citu skolu vajadzībām.⁵² Nereti šādos darbos iesaistīja ne tikai vidusskolas, bet arī jaunāko klašu skolēnus. Tā Rīgas 1. vidusskolā jaunāko klašu skolēni "šefības" uzņēmumam "Elektropribor" 1957. gadā montāžai sagatavoja vairāk nekā 100 000 vadu.⁵³

Audzēkņu iesaistīšanu uzņēmumu ražošanas plānu izpildē nevar uzskatīt par skolu pašiniciatīvu un pārcenšanos. Stimulējošs moments bija arī tas, ka skolu darbnīcās bija iespējams izgatavot mēbeles un uzskates līdzekļus savām vajadzībām, kurus citādi skolas nevarēja iegādāties. Pilsētu vidusskolu iesaisti ražošanā bremzēja materiālās bāzes trūkums, kā arī rūpnīcu neieinteresētība, jo labumi, kurus tās ieguva no skolēnu darba izmantošanas, bija daudz mazāki nekā slogs, kas bija saistīts ar skolēnu apmācību un disciplīnas nodrošināšanu. Zināma izeja bija īpašu mācību cehu un iecirkņu izveidošana skolēnu apmācībai un praksei, bet to varēja atļauties tikai lielākie uzņēmumi. Laukos ne tikai vidusskolu, bet arī septiņgadīgo skolu iesaiste lauku darbos bija vienkāršāka, jo ikvienā kolhozā vai padomju saimniecībā bija ravēšanas, kartupeļu novākšanas un citi darbietilpīgi darbi.

Tomēr arī šeit pastāvēja noteikta valsts politika, kas uzsvāru lika uz kukurūzas audzēšanu un skolēnu iesaistīšanu lopkopībā. 1958. gada novembrī Izglītības ministrija noteica, ka skolām jāuzņemas saistības par atsevišķu lauku apsēšanu, apkopšanu, ražas novākšanu un zaļās masas sagatavošanu ieskābēšanai (saņemot par to samaksu), bet katram skolēnam, sākot ar 5. klasi, bija jāizaudzē kukurūza vismaz 100 kvadrātmetru platībā, gan skaidri neformulējot,

vai tas attiecas uz visām skolām vai tikai uz lauku skolām.⁵⁴ Grūti pateikt, vai tas izrietēja no Maskavas direktīvām vai arī bija vietējās iniciatīvas rezultāts. Katrā ziņā arī pēdējai varēja būt sava loma. Par to varētu liecināt LKP XVI kongresā 1959. gada janvārī CK sekretāra N. Bisenieka ierosinājums, atsaucoties uz Rjazaņas pieredzi, uzdot katrai lauku skolai, kā arī laukos izvietotajām karaspēka daļām apstrādāt kukurūzas lauku, lai panāktu būtisku tās īpatsvara pieaugumu lopbarībā.⁵⁵

Kopumā var teikt, ka laukos, tāpat kā pilsētās, politehnizācijā piespiešanas un brīvprātības moments izpaudās dažādās proporcijās. Ja bija ieinteresēti bioloģijas skolotāji, daudzās lauku skolās visai sekmīgi izvērās t.s. jauno naturālistu kustība, kad skolēni ar patiesu ieinteresētību darbojās skolas izmēģinājumu lauciņos vai arī iesaistījās kolhoza darbos. Tomēr piedalīšanās lopkopībā kolhozos un padomju saimniecībās, it sevišķi tādās formās, kuras ieteica “no augšas”, kad skolēni uzņēmās atbildību par veselu govju vai nobarojamo teļu fermu, nebija populāra un tika uzspiesta.

1961. gada janvārī notika PSKP CK plēnums, kurā tika mēģināts koriģēt lauksaimniecības politiku intensifikācijas virzienā, taču būtiski nepalielinot investīcijas laukos. Viens no intensifikācijas ceļiem tika saskatīts jauniešu iesaistē ražošanā, un propaganda, kā arī tiešs spiediens uz jauniešiem jūtami pieauga no 1961./62. mācību gada. LPSR Izglītības ministrija rekomendēja skolām ražošanas apmācībā galvenokārt izvēlēties lauksaimniecības ražošanas profesijas; divu nedēļu ražošanas praksi pēc mācību gada nobeiguma 5.–6. un 8.–10. klašu skolēniem vidusskolās bez ražošanas apmācības, kā arī pionieru un skolēnu vasaras darba un atpūtas nometnes organizēt galvenokārt kolhozos un padomju saimniecībās, sevišķu uzmanību veltot skolēnu iesaistīšanai kukurūzas audzēšanā; veikt izskaidrošanas darbu lauku jauniešu vidū par mācību turpināšanu pēc 7./8. klases vakara un neklātienēs skolās.⁵⁶ Pie atsevišķām lauku vidusskolām tika izveidotas mācību izmēģinājuma saimniecības (Kandavas internātskola, Ugāles, Piltenes un Ilūkstes 1. vidusskola, vēlāk šis saraksts tika papildināts).⁵⁷ Šie pasākumi teorētiski attiecās kā uz pilsētu, tā lauku skolām, tomēr tie mazāk ietekmēja pilsētas skolēnu dzīvi, taču būtiski pastiprināja lauku skolu skolēnu iesaistīšanu kolhozu un padomju saimniecību darbos.

Jāatzīmē, ka uz vidusskolēniem jau kopš 1959. gada tika izdarīts spiediens kā presē un citos masu informācijas līdzekļos, tā arī skolās

un caur partijas, bet it īpaši komjaunatnes komitejām, lai viņi pēc vidusskolas beigšanas kolektīvi dotos strādāt uz laukiem. Tā kā TIN un vidusskolu darbības novērtējumā kampaņas atbalstīšanai bija svarīga nozīme, nav pārsteigums, ka daudzās skolās izlaiduma klašu skolēni tika pakļauti milzīgam morālam spiedienam. Izglītības ministrijas pārskatā par 1959./60. mācību gadu atzīmēts, ka “jau pagājušajā mācību gadā labākie skolu absolventi iesāka lielisku ierosmi – kolektīvi aiziet ražošanas darbā lauksaimniecībā. Te, pirmkārt, minami Siguldas 2., Smiltenes, Vaiņodes, Alsungas, A. Upīša [jau minētās Skrīveru vidusskolas. – D. B.] u.c. vidusskolu absolventi.” Tika uzsvērts, ka “labākos panākumus darba audzināšanā guva tās skolas un klases, kur skolotāji pareizi izprata savu audzinātāju lomu un ne tikai organizēja skolēnu darbu, bet arī strādāja kopā ar viņiem (Mazsalacas vidusskolā, Andreja Upīša vidusskolā, Dzērves vidusskolā u.c.) un prata aizraut savus audzēkņus.” Tomēr pēc vidusskolas aizgājuši strādāt ražošanā tikai 3000 no 7340, un “tas liecina, ka ne visās skolās pareizi veikta izskaidrošanas darbs.”⁵⁸ Spiedienam tika pakļauti ne tikai lauku rajonu, bet arī Rīgas skolēni.⁵⁹ Oficiālā propaganda centās parādīt, ka jauniešu entuziasms, nevis materiālas investīcijas vai arī lauksaimnieciskās ražošanas reorganizācija ir galvenais līdzeklis nozares attīstībai, tādēļ īpaši tika atbalstīta viņu došanās uz vājākajām saimniecībām. Piemēram, presē sevišķi slavēja Skrīveru vidusskolas 19 absolventus, kuri kopā ar skolotāju Druvieti bija devušies kopt govīs uz vienu no rajona vājākajiem kolhoziem – “Zaļo zemi”.⁶⁰ Presē kā noteicošā motivācija tika uzsvērts jaunatnes entuziasms, vēlēšanās panākt stāvokļa uzlabošanu kolhozos. Nevar noliegt, ka propagandas stimulētajam entuziasmam varēja būt sava loma, tomēr patiesība bija tāda, ka uz skolotājiem un tautas izglītības nodaļām rajonu un pilsētu partijas un komjaunatnes komitejas izdarīja spiedienu, turklāt, lai aģitācija būtu sekmīgāka, tika izmantoti dažādi pozitīvie stimuli – garantēta alga, apsolīti pienācīgi sadzīves apstākļi utt. Turklāt būtiska nozīme bija apstāklim, ka 1958. gada izglītības likums noteica, ka priekšrocības iestāties augstskolās ir jauniešiem, kam pēc vidusskolas beigšanas ir vismaz divu gadu darba stāžs.

Dažkārt pat presē tika atzīts, ka pret skolēniem tiek vērsti milzīgi psiholoģiski spiedienu, lai panāktu viņu kolektīvu aiziešanu darbā kolhozā. Tā 1962. gadā Biržu internātskolas skolotāja V. Lase atklāti rakstīja, ka “skolas mērķis bija pirmo internātskolas izlaidumu kolektīvi aizvadīt uz kolhozu, tā sekojot slavenajam

Siguldas internātskolas piemēram. Sākās neatlaidīgas pārrunas – gan kolektīvas, gan individuālas, kur vienotā frontē savus spēkus izmēģināja audzinātāji, skolas vadība, pat rajona izglītības nodaļa.

Sākumā klase klausījās un klusēja, bet beigu beigās bija jāsaprot, ka apzinīgi jaunieši viņi būs tikai tad, ja parakstīs līgumu un strādās kolhozā, kaut vai tikai vasaras mēnešus līdz iestāju eksāmeniem augstskolā. Rezultātā tikai dažiem pietika drosmes palikt pie sava iepriekš izvēlēta mērķa...”⁶¹ Saprotams, ka jau pēc pusgada no 38 vidusskolas absolventiem kolhozā bija palikusi tikai puse. Jādomā, līdzīgi rezultāti bija arī citos gadījumos.

IZGLĪTĪBAS POLITEHNIZĀCIJAS REZULTĀTI

Skolas politehnizācija, it sevišķi tādā formā, kā tā tika īstenota, sākot ar 1956. gadu, nebija populāra. Viens no neapmierinātības iemesliem bija stabilitātes trūkums, ar kuru sastapās pedagogi un skolēni jau kopš 50. gadu sākuma. Piemēram, kāda māte savas 1957. gadā vidusskolu beigušās meitas apmācību peripetijas aprakstīja tā: “... vidusskolas 10. klasē obligāts priekšmets bija latīņu valoda, bet 11. klasē to atmata, tās vietā – visiem bija jāiegādājas II klases šofera grāmata un jāmacās šofera amats. Rezultātā – skolu beidzot, neviens nezināja ne latīņu valodu, ne varēja strādāt par šoferi.”⁶²

Otrs būtisks moments – izglītības kvalitātes pazemināšanās. 1958. gada izglītības likums paredzēja vienpadsmitgadīgu apmācības kursu vidusskolā, respektīvi, KPFSR vidusskolās agrākajam 10 gadu kursam tika pievienots viens gads, kas nozīmēja, ka apmēram trešā daļa mācību laika vidusskolā tiktu veltīta ražošanas apmācībai. Loģisks bija Latvijas izglītības darbinieku priekšlikums ieviest skolās ar latviešu mācību valodu 12 gadu kursu, jo latviešu skolās pastiprinātās krievu valodas apmācības, kā arī papildu Latvijas vēstures un ģeogrāfijas stundu dēļ bija nepieciešams papildus mācību gads. Tā kā šo priekšlikumu Maskava noraidīja, vidusskolā apgūstamo zināšanu apjomam un arī kvalitātei neizbēgami bija jāpasliktinās (vai arī faktiski bija jāsabotē ražošanas apmācība).

Trešais apstāklis, kas noteica vispārējās politehnizācijas neveiksmi, bija tas, ka pašos pamatos ideoloģija, uz kuru balstījās ražošanas apmācība, – iegūt specialitāti, lai uzreiz pēc skolas varētu strādāt

ražošanā, bija maldīga. Ražošanā vairums specialitāšu jaunieši apguva daudz ātrāk nekā skolā, turklāt apmācības bija saistītas ar konkrētu attiecīgajam darbam nepieciešamo zināšanu apgūšanu, bet vidusskolā jauniešiem mācības bija daudz nekonkrētākas. Būtībā tā bija jau tā visai ierobežoto valsts resursu izšķērdēšana. Turklāt daudzus skolēnus iepazīšanās ar reālajiem ražošanas apstākļiem rūpnīcās un kolhozos drīzāk atbaidīja no šādām profesijām.

Izglītības reformas nepopularitāte bija tik liela, ka jau pirms Hruščova atcelšanas no amata sākās atkāpšanās no tās principiem. 1964. gada augustā pieņēma lēmumu no 1966. gada atgriezties pie 10 klašu vidusskolas izglītības (latviešu skolās saglabājās 11 klašu kurss). Pēc tam kad Hruščovs zaudēja varu, reforma faktiski tika izbeigta. 1966. gada februārī PSRS vadība pieņēma lēmumu ražošanas apmācību saglabāt, ja tai ir nepieciešamie apstākļi. Jāatzīmē gan, ka vārdos no politehniskās izglītības neatteicās, tās nepieciešamība bija uzsvērtā vairākos PSKP CK un PSRS Ministru padomes lēmumos, kā jau pieminētajā 1966. gada lēmumā, tā arī 1972., 1973. un 1977. gadā.⁶³ Tomēr reālajā praksē politehniskās skolas pamatprincipi tika reducēti uz skolēnu iesaisti skolas un tās apkārtnes uzkopšanā, lauku darbos, kā arī ekskursijām uz ražošanas uzņēmumiem. Hruščova izglītības reformas neveiksmi var raksturot īsi, bet kodolīgi – tā bija “administratīvi nepraktiska, sociāli nepieņemama un nepienācīgi finansēta”.⁶⁴

Lai gan izglītības politehnizācija bija neveiksmīga, tomēr tās gaitā izveidojās Padomju Savienības vispārējās izglītības modelis, kas pastāvēja līdz valsts sabrukumam. Viens no paliekošiem elementiem bija astoņgadīgās pamatskolas ieviešana. Otrs būtisks elements bija tādu skolu un klašu atvēršana, kurās skolēni varēja specializēties noteikta priekšmeta apgūvē (svešvalodas, matemātika, fizika, ķīmija, sports utt.). Savā ziņā tā bija reakcija uz politehnizāciju un tās izraisīto izglītības standartu pazemināšanos. Padomju Savienībā kopumā masveidīga specializēto svešvalodu skolu veidošana sākās 1961. gadā, bet Latvijā jau divus gadus agrāk – 1958./59. mācību gadā Rīgas 2., 3., 6., 13., 15., 49. vidusskolā nodibināja eksperimentālas klases ar svešvalodu, fizikas un tehnikas, ķīmijas tehnoloģijas novirzienu.⁶⁵ 1963./64. mācību gadā Latvijas vidusskolās bija noorganizētas 10 klases ar pastiprinātu matemātikas mācīšanu un četras klases ar pastiprinātu fizikas mācīšanu, tajās mācījās 459 skolēni.⁶⁶ Tādējādi tika radītas “saliņas” vispārējā izglītībā, kas atradās ārpus ražošanas apmācības sistēmas. Sprototams, ka ražošanas

apmācība netika attiecināta uz specializētajām vidusskolām (mūzikas, mākslas u.c.).

Trešais būtiskais jaunais elements, kas lielā mērā izrietēja no centieniem paātrināt pāreju no sociālisma uz komunismu, bija valsts lielākas rūpes par mazturīgo un strādājošo vecāku bērnu izglītības nodrošināšanu, kas izpaudās kā internātskolu un pagarinātās dienas skolu un klašu veidošana. Kā jau minēts, Hruščova sākotnējā iecere bija vispār pārvērst internātskolas par skolu pamata tipu. 1956. gadā Latvijā nodibināja pirmās piecas internātskolas, bet 1963. gadā tādas bija jau 33 ar 10 200 audzēkņiem.⁶⁷ Priekšroka uzņemšanai šajās skolās bija bāreņiem vai arī daudzbērnu ģimeņu atvasēm. Bērniem no ģimenēm ar ļoti zemiem ienākumiem internātskolas bija par brīvu, par pārējiem bija jāmaksā atkarībā no vecāku ienākumu līmeņa. Lielu popularitāti ieguva arī pagarinātās dienas grupas parastajās skolās, 1960. gada 1. septembrī tādas bija jau 63 pie 47 skolām.⁶⁸ Tās atvieglāja dzīvi strādājošajiem vecākiem, jo bērni pēc stundām bija pieskatīti un skolotāja pārraudzībā sagatavojās nākamās dienas mācībām.

Tāpat kā citās jomās, arī vispārējās izglītības reformās 50. gadu otrās puses un 60. gadu sākuma politika izcēlās ar pretrunīgumu. Parādījās zināmas iespējas mainīt mācību satura akcentus par labu vispusīgākas personības veidošanai, un Latvijas PSR Izglītības ministrija visai konsekventi centās šo nišu noturēt, cīnoties par mūzikas, kora dziedāšanas, zīmēšanas stundu skaita palielināšanu vai vismaz saglabāšanu, mākslas vēstures stundu ieviešanu vidusskolās estētiskās audzināšanas nolūkos, kā arī fizikultūras stundu skaita palielināšanu (gan uz latviešu un krievu valodas, gan arī fizikas, ķīmijas un astronomijas reķina). Izglītības ministrija centās arī pastiprināt Latvijas vēstures un ģeogrāfijas mācīšanu. No 1955. gada Latvijas vēsturi ieviesa mācību programmās, taču nevis kā atsevišķu priekšmetu, bet kā PSRS vēstures sastāvdaļu, gan iedalot tai speciālas stundas (52 stundas 8.–11. klasē). 4. klasē latviešu skolās mācīja epizodisku PSRS vēstures kursu ar “LPSR vēstures materiāliem”.⁶⁹ Ar lielām grūtībām notika Latvijas vēstures mācību grāmatu sagatavošana. 1956. gadā tika sagatavots pirmās mācību grāmatas makets, bet pilnvērtīgu mācību grāmatu skolas saņēma 1958./59. mācību gadā. Turklāt jāņem vērā, ka uzsvars tika likts uz to, ka tā bija nevis Latvijas, bet gan Latvijas PSR vēsture, respektīvi, tās uzdevums bija ar vietējā materiāla palīdzību iesakņot skolēnos priekšstatu, ka republikas atrašanās PSRS sastāvā ir vēstures procesa dabisks un

Latvijas iedzīvotāju interesēm atbilstošs rezultāts. Izglītības ministrija atbalstīja un veicināja oriģinālu mācību grāmatu izdošanu latviešu skolām arī citos mācību priekšmetos. Jāatzīmē, ka minētās izmaiņas mācību plānos pārsvarā vai vismaz lielākā mērā skāra skolas ar latviešu mācību valodu, jo krievu skolās īsākā apmācības laika dēļ papildus mākslas vēstures u.c. priekšmetu stundas bija sarežģīti ieviest, turklāt Latvijā sarakstītas mācību grāmatas šīm skolām bija vienīgi latviešu valodas apmācībai, pārējos priekšmetos tās izmantoja KPFSR mācību grāmatas.

SECINĀJUMI

Izglītības reformas notika Staļina laika radītās izglītības administrēšanas sistēmas ietvaros, kurā ne tikai skolēns, bet arī skolotājs tika uzskatīts par izglītības politikas objektu, nevis aģentu. Tomēr tas nenozīmē, ka pedagogu viedoklim nebija nekādas nozīmes un ka vienīgā adaptācijas stratēģija, kuru viņi varēja izmantot, bija pakļauties Maskavas prasībām.

Vispārējās izglītības sistēmas vadītāji un skolotāji centās vismaz daļēji nodrošināja tradīciju pārmantojamību un stabilitāti. Šajā ziņā viņiem bija divas iespējas – vai nu nereaģēt uz prasībām un neko nedarīt, vai arī likt lietā tās zināšanas, iemaņas un materiālos resursus, kas tiem bija pieejami un vismaz daļēji mēģināt pielāgot reformas prasības agrākajai pieredzei un tradīcijām.

Sākotnējā politehnizācijas posmā – līdz 1959. gadam, kad stājās spēkā jaunais izglītības likums, tika izmantotas abas iespējas. Skolas centās pildīt prasības, kas atbilda to rīcībā esošajiem resursiem, un lielā mērā ignorēja pasākumus, kurus uzskatīja par nepraktiskiem. Sākumā skolām bija diezgan viegli piemēroties, jo jaunās prasības lielā mērā ļāva izmantot pieredzi, kas Latvijas skolās bija iegūta pirmspadomju posmā. Centieni “tuvināt skolu praktiskai dzīvei”,⁷⁰ kas izpaudās kā darbmācības, mājturības, kā arī lauksaimniecības pamatu apgūšana, bija pieredze, kuru bija apguvis ikviens skolotājs, kas bija gājis skolā Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā. Jāatzīmē, ka 50. gadu relatīvā liberālisma gaisotnē padomju pedagogijā parādījās tendence atgriezties arī pie 20.–30. gadu eksperimentiem, un, lai gan ierobežotā apjomā, tā izpaudās arī Latvijas skolās. Jāņem vērā, ka starp Izglītības ministrijas ierēdņiem bija ne mazums kreiso skolotāju, kuriem šie eksperimenti bija labi zināmi. “Buržuāziskās” Latvijas skolas iestrādes ietekmēja arī to, ka specializēto skolu un

klašu izveidošana guva atbalstu visos līmeņos. Tāpat Izglītības ministrija visai sekmīgi sargāja kora dziedāšanas apguvi skolās, pamatojot to ar nepieciešamību uzturēt dziesmu svētku tradīciju. Tādējādi šajā posmā “mutācijas” – mikrolīmeņa spontāna pielāgošanās situācijai, izmantojot agrāko pieredzi un resursus, izpaudās jūtāmāk.

Tomēr izglītības darbinieku spējas adaptēt jaunās prasības iestrādātajai praksei vai arī ignorēt tās krasi samazinājās, kad vispārējās izglītības reforma ieguva agresīvāku raksturu. Jāpiebilst, ka Latvijā šīs spējas būtiski ietekmēja arī nacionālkomunistu sagrāve 1959. gada jūlijā.

Politehnizācijas politikas agresivitāte veicināja arī negatīvo adaptācijas stratēģiju izplatīšanos un nostiprināšanos. Spiediens, kas tika izdarīts uz skolēniem un skolotājiem, lai panāktu kolektīvu stāšanos darbā kolhozos un padomju saimniecībās pēc skolas beigšanas, kukurūzas audzēšanas un citas ražošanas kampaņas veicināja morālo standartu pazemināšanos, jo uzpūstas saistības un falsificēti ziņojumi par skolēnu darba panākumiem tika atbalstīti visos līmeņos. Ja var ticēt Izglītības ministrijas atskaitēm, skolēni paveica gluži vienkārši neticamu darba apjomu.⁷¹

Atskaišu viltošanā un nereālu saistību izvirzīšanā, iespējams, lielāka loma nekā skolām bija rajonu partijas un komjaunatnes komitejām, kā arī tautas izglītības nodaļām, uz kurām savukārt izdarīja spiedienu LKP CK, komjaunatnes CK, un mazākā mērā – Izglītības ministrija. Tomēr arī skolās ambicioziem direktoriem un skolotājiem pavērās iespēja, uzpūšot savus panākumus, uzlabot virzišanos pa karjeras kāpnēm. Ja sovetizācijas rezultātus vērtējam kā noteiktas vērtību sistēmas pārņemšanu, tad varētu teikt, ka reformas negatīvās izpausmes ļoti skaidri parādīja pedagogiem, kādas īpašības ir nepieciešamas “padomju skolotājam” – vispirms jau prasme pildīt vai izlikties pildām visabsurdākos norādījumus.

Vispārējā izglītība ir tā joma, kurā slēpta un atklāta cīņa par nacionālās identitātes un vērtību saglabāšanu izpaudās ļoti skaidri, lai arī nereti visai pretrunīgi. Tomēr Hruščova reformu ietekme uz Latvijas vispārējās izglītības sistēmu neaprobežojās ar jautājumu par latviešu valodas apguvi krievu skolās vai republikas tiesībām pielāgot PSRS izglītības sistēmu savām vajadzībām un tradīcijām. Minētās reformas pašas par sevi bija svarīgs posms Latvijas izglītības sistēmas sovetizācijas procesā, jo tās sekmēja izglītības sistēmas unifikāciju ar Padomju Savienībā pastāvošo. Būtiskā mācību programmu pārskatīšana un prasību samazināšana skolās veicināja arī

pirmskara tradīciju nozīmes mazināšanos, vēl jo vairāk tādēļ, ka skolās arvien lielākā skaitā ienāca padomju laikā izglītību ieguvuši skolotāju paaudze. Politehnizācijas kampaņas parādīja, ka izglītības sistēmas darbinieki spēja adaptēties un nodrošināt zināmu stabilitāti, pielāgojot pastāvošos resursus jaunajai situācijai un izmantojot padomju sistēmas vājās vietas, taču viņu rīcībā esošo adaptācijas stratēģiju izvēle bija ierobežota.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Sk., piemēram: Jaan Pennar (1964). Five Years after Khrushchev's School Reform. *Comparative Education Review*, 8 (1), June, pp. 73–77; James B. Bruce (1976). *The Politics of Soviet Policy Formation: Khrushchev's Innovative Policies in Education and Agriculture*. Denver: Graduate School of International Studies, University of Denver. (Monograph series in world affairs, 13 (4)).
- ² Effie Ambler (1961). The Soviet Boarding School. *American Slavic and East European Review*, 20 (2), April, p. 237.
- ³ K. R. Brauning, L. H. Sigel'baum (2011). Glava 6. Sotsial'naia inženeriia. Stalinskii plan sozdaniia "novogo cheloveka" i nacistiskoe "narodnoe soobshchestvo". V kn.: *Za ramkami totalitarizma. Sravnitel'nye issledovaniia stalinizma i natsizma*. Pod. red. M. Geiera, Sh. Fitzpatrik. Moskva: ROSSPEN; Fond "Prezidentskii centr B. N. Yelcina", s. 317.
- ⁴ A. Jankovska (1960). Jaunības lielais sapnis. *Padomju Latvijas Sieviete*, 9, 12. lpp.
- ⁵ L. Kumel' (2003). Sovetskie fiziki i voprosy obrazovaniia: nepriiatie reformy 1958 g. V kn.: *IET RAN. Godichnaia nauchnaia konferentsiia 2003 g.* Moskva: Dipol'-T, s. 333–337. Pieejams: <http://www.ihst.ru/projects/sohist/papers/ihst/2003/coumel.htm>. (skatīts 12.06.2013.).
- ⁶ KPFSR Pedagoģijas zinātņu akadēmiju izveidoja 1943. gadā. 1966. gadā to pārveidoja par PSRS Pedagoģijas zinātņu akadēmiju pie PSRS Izglītības ministrijas.
- ⁷ Sk.: PSKP CK Prezidija sēdes stenogramma, 23.12.1963. (dokuments Nr. 305). *Prezidium CK KPSS 1954–1964*. Tom I. Chernovye protokol'nye zapisi zasedanii. Stenogrammy. Moskva: ROSSPEN, 2004, s. 802–816.
- ⁸ Tā pilns nosaukums bija "Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstīšanu Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā".
- ⁹ Sk.: Jeremy Smith (2003). Republican Authority and Khrushchev's Education Reform in Estonia and Latvia, 1958–1959. In: Olaf Mertelsmann (ed.). *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*. Tartu: Kleio, pp. 237–252; Nacionālkomunisms Latvijā un 1959. gada Latvijas PSR

- izglītības likums (2004). Materiālu publikācijai sagatavojusi Daina Bleiere. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 126.–149. lpp.; David J. Galbreath, Mary Elizabeth Galvin (2005). The Titularization of Latvian Secondary Schools: The Historical Legacy of Soviet Policy Implementation. *Journal of Baltic Studies*, 36 (4), Winter, pp. 449–466.
- ¹⁰ Vyacheslav Karpov, Elena Lisovskaya (2005). Educational Change in Time of Social Revolution: the Case of Post-Communist Russia in Comparative Perspective. In: Ben Eklof, Larry Eugene Holmes, Vera Kaplan (eds.). *Educational Reform in Post-Soviet Russia: Legacies and Prospects*. New York: Frank Cass, p. 24.
- ¹¹ Juri Šikhalin (2012). Komu i dlia chego nuzhny klassicheskie gimnazii. *Otechestvennye zapiski*. (49) 4. <http://magazines.russ.ru/oz/2012/4/17sch.html>.
- ¹² Šo terminu padomju vēstures pētniecībā Rietumos ir ieviesusi Šeila Ficpatrika, pārņemot to no šīs revolūcijas entuziastu terminoloģijas. Sk.: Sheila Fitzpatrick (1974). Cultural Revolution in Russia 1928–1932. *Journal of Contemporary History*, 9 (1), January, pp. 33–52; Sheila Fitzpatrick (1976). Culture and Politics under Stalin: A Reappraisal. *Slavic Review*, 35 (2), June, pp. 211–231.
- ¹³ Rezoliutsiia po dokladu Predsedatelja Gosplana tov. M. Z. Saburova (Priniata edinoglasno 10 oktiabria 1952 g.). Direktivy po piatomu piatiletnemu planu razvitiia SSSR na 1951–1955 gody. *19-ii s'ezd VKP(b)–KPSS (5–14 oktiabria 1952 g.)*. *Dokumenty i materialy*. Pieejams: <http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/KPSS.html> (skatīts 10.06.2013.).
- ¹⁴ LPSR Izglītības ministrijas (turpmāk IM) kolēģijas lēmums, 15.08.1953. *Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk LVA), 700–4–49, 39. lp.
- ¹⁵ Par šo jautājumu sīkāk sk. autores publikācijās “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” 2012. gada 4. numurā, kā arī 2013. gada 1. numurā.
- ¹⁶ Tā 1955. gadā IM izziņā par skolu mācību bāzes uzlabošanu teikts, ka “Rīgas 15. vidusskolas šefs – rūpnīca “HIDROMETPRIBOR” palīdzēja pilnīgi iekārtot darbnīcu. Skolai nodoti 5 darba galdi, ēveles u.c. darba rīki. No jauna iekārtots rasēšanas kabinets. Tāpat arī Rīgas 3., 7., 22., 23. vidusskolai nodrošināta materiālā bāze pietiekami, lai varētu 8.–11. klasēs veikt praktiskos darbus mehānikā un elektrotehnikā. Rīgas 3. vidusskolā no jauna iegūti 7 ēvelsoli, ēveles, zāģi, u.c. darba rīki. Rīgas 17. vidusskolai kabinetus un darbnīcu iekārtu palīdzējusi iekārtot vecāku komiteja. Rīgas 18. vidusskolai VEF nodevusi 6 darba galdus, virpu, frēzi u.c. REZ strādnieki un inženiertehniskais personāls, apsverot savas iespējas, uzdāvinājuši 13. un 39. vidusskolai daudz dažādu darba rīku, ko rūpnīcā vairs nelieto, to skaitā elektriskās ēveles, skrūvspīles, rokas zāģus, mikrometrus, leņķmērus, vīles, āmurus, plakanknaibles, kā arī frēzes un virpas.” – LVA, 700–5–359, 84. lp.
- ¹⁷ IM kolēģijas protokols 28.11.1955. LVA, 700–4–61, 83.–88. lp.
- ¹⁸ IM kolēģijas lēmums 09.08.1956. LVA, 700–4–65, 85.–87. lp.

- ¹⁹ Mervyn Matthews (2011). *Education in the Soviet Union: Policies and Institutions Since Stalin*. New York: Routledge, pp. 23–24.
- ²⁰ 5.–6. klasē prakse bija paredzēta divas nedēļas (72 stundas) katrai klasei skolas izmēģinājumu lauciņos bioloģijas skolotāja vadībā. 8.–9. klasē latviešu skolās bija paredzēta divu nedēļu prakse (72 stundas) kolhozos un sovhozos, 10. klasē tikpat ilgu laiku rūpniecības uzņēmumā, darbnīcās vai mašīnu un traktoru stacijā (MTS). Krievu skolās prakse bija paredzēta 8. klasē trīs nedēļas (108 stundas) kolhozos, sovhozos un tikpat 9. klasē – rūpniecības uzņēmumos, darbnīcās, MTS. Prakse bija jāveda bioloģijas un fizikas skolotājiem, agronomiem, inženieriem. – Pielikums LPSR Ministru padomes lēmumam Nr. 682, 07.06.1951. “Par pamatskolu, septiņgadīgo skolu un vidusskolu mācību plāniem”. *LVA*, 700–5–177, 57.–58. lp.
- ²¹ 1958./59. mācību gadā fizikas kabineti bija iekārtoti 408 skolās, ķīmijas – 189, bioloģijas – 302, mašīnu mācības – 98, elektrotehnikas – 16, pārējie mācību kabineti – 322. Metālapstrādes darbnīca bija tikai vienā skolā, kokapstrādes – 134, kombinētas (metāla un koka) – 761, pārējās (šūšanas u.c.) – 64. Tikai 13 vidusskolās un 70 septiņgadīgajās skolās nebija nekādu kabinetu. – IM skolu darba pārskats 1958./59. mācību gadā. *LVA*, 700–5–502, 4. lp.
- ²² IM kolēģijas lēmums 05.05.1958. *LVA*, 700–4–73, 77.–78. lp.
- ²³ IM instrukcija skolu direktoriem un LPSR Tautas saimniecības padomes rūpniecības uzņēmumu direktoriem par izmēģinājuma darbu organizēšanu skolās un saiknes nostiprināšanu ar ražošanu 1958./59. mācību gadā. *LVA*, 700–5–496, 47. lp.
- ²⁴ IM izziņa par skolēnu ražošanas apmācību 1959./60. mācību gadā. *LVA*, 700–5–553, 1.–2. lp.
- ²⁵ IM atskaite par skolēnu ražošanas apmācību. *LVA*, 700–5–636, 1. lp.
- ²⁶ Sk.: *Prezidium CK KPSS 1954–1964*. Tom I. Chernovye protokol'nye zapisi zasedanii. Stenogrammy. Moskva: ROSSPEN, 2004, s. 1037.
- ²⁷ N. Khrushchov. Ob ukreplenii svyazi shkoly s zhizniu i dal'neishem razvitii narodnogo obrazovaniia. *Pravda*, 21.09.1958.; Ņ. Hruščovs. Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības tālāku attīstību. *Cīņa*, 23.09.1958.
- ²⁸ Kumel'. Sovetskiie fiziki i voprosy obrazovaniia, s. 333–337. Pieejams: <http://www.ihst.ru/projects/sohist/papers/ihst/2003/coumel.htm>. (skatīts 12.06.2013.).
- ²⁹ Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstību mūsu zemē. PSKP CK un PSRS Ministru Padomes tēzes. *Cīņa*, 16.11.1958.
- ³⁰ Turpat.
- ³¹ Turpat.
- ³² Turpat.
- ³³ Turpat.
- ³⁴ Galbreath, Galvin. The Titularization of Latvian Secondary Schools, p. 450.

- ³⁵ Piemēram, skolotāju un izglītības darbinieku sanāksmē Rīgā 1. decembrī 3. vidusskolas direktore Marta Duškina paziņoja, ka “par to, lai skolā sāktu mācīties bērni ar 8 gadu vecumu, ir viss mūsu skolas kolektīvs...”, savukārt Līksnas septiņgadīgās skolas direktore Sarkane argumentēja, ka, “ja izejam no valsts budžeta prasības viedokļa, ieteicams 8 gad. skolu. Tai pašā laikā, ja ņemam vērā, pirmkārt, skolnieku intereses, nav jāaizmirst, ka 8 gadīgā skola prasītu: 1) programmu sašaurināšanu; 2) skolnieku pārslogošanu; 3) skolnieku zināšanas nebūtu pilnīgas. Ar 9 gad. skolas beigšanu skolnieki daudz ko iegūs, būs nobrieduši dzīvei un darbam.” – Skolotāju un izglītības darbinieku sanāksmes protokols par PSKP un PSRS Ministru Padomes tēzēm skolu reorganizācijā 1958. gada 1. decembrī. *LVA*, 1425–3–13, 2.–3. lp.
- ³⁶ Deputāta A. Pelšes runa. *Cīņa*, 27.12.1958.
- ³⁷ Deputāta E. Berklava runa. *Cīņa*, 27.12.1958.
- ³⁸ Smith. Republican Authority and Khrushchev's Education Reform in Estonia and Latvia, 1958–1959, pp. 245–248.
- ³⁹ *Lietuvos Ypantigasis Archyvas*, 1771–196–75, 49. lp.
- ⁴⁰ *LVA*, PA-101–22–51, 133.–138. lp.
- ⁴¹ Sk. LKP CK sekretāra Arvīda Pelšes vēstuli PSKP Centrālajai komitejai 1959. gada jūnijā, kur šīs atšķirības ir koncentrēti izklāstītas. – Nacionālkomunisms Latvijā un 1959. gada Latvijas PSR izglītības likums, 145.–146. lpp.
- ⁴² Nacionālkomunisms Latvijā un 1959. gada Latvijas PSR izglītības likums, 129. lpp.
- ⁴³ Turpat, 145.–146. lpp.
- ⁴⁴ Turpat, 149. lpp.
- ⁴⁵ Turpat, 144.–145. lpp.
- ⁴⁶ IM atskaite par skolēnu ražošanas apmācību. *LVA*, 700–5–636, 3.–4. lp.
- ⁴⁷ Piemēram, Alūksnes 1. vidusskolas skolēni varēja apgūt profesiju kolhozos “Arājs” un “Vienība”, rūpniecības kombinātā un skolas darbnīcās, savukārt 2. vidusskolā (ar krievu mācību valodu) apmācībai bija jānotiek tikai uz skolas darbnīcu bāzes. – Pielikums IM pavēlei Nr. 47, vispārīgai, 09.03.1960. *LVA*, 700–4–79, 60.–64. lp.
- ⁴⁸ LPSR Ministru Padomes lēmums Nr. 49, 10.02.1962. “Par Latvijas PSR vispārizglītojošo vidusskolu pārveidošanu par vispārizglītojošām politehniskām darba vidusskolām ar ražošanas apmācību”.
- ⁴⁹ Latvijas PSR Ārlietu ministrijai 20.06.1964. Ziņas par tautas izglītības attīstību Padomju Latvijā. *LVA*, 700–5–1097, 55. lp.
- ⁵⁰ Pārskats par Latvijas PSR Izglītības ministrijas skolu darbu 1960./61. mācību gadā. *LVA*, 700–5–647, 22. lp.
- ⁵¹ Spravka o vypolnenii postanovleniia sekretariata CK KP Latvii ot 2 noiabria 1962 goda, 27.02.1964. *LVA*, 700–5–1095, 6. lp. Citā dokumentā teikts, ka šajā mācību gadā varēja apgūt 95 profesijas (*LVA*, 700–5–1097, 55. lp.).
- ⁵² IM kolēģijas lēmums 05.05.1958. *LVA*, 700–4–73, 74. lp.

- ⁵³ LVA, 700-5-557, 7. lp.
- ⁵⁴ IM pavēle Nr. 231, vispārīgā, 15.11.1958. LVA, 700-4-72, 150.-151. lp. Kukurūzas audzēšana bija uzlikta skolām par pienākumu jau 1955. gadā, turklāt uzdevumi bija krietni lielāki – vismaz 5 ha septiņgadīgajām skolām un bērnu namiem un 10 ha un vairāk – vidusskolām (IM pavēle Nr. 64, vispārīgā, 29.04.1955. LVA, 700-4-58, 97.-98. lp.). Šādi uzdevumi bija nereālistiski, un acīmredzams, ka tie netika pildīti, kas gan nenozīmē, ka jaunie “reālistiskākie” uzdevumi tika izpildīti.
- ⁵⁵ LVA, PA-101-22-2, 139. lp.
- ⁵⁶ Pielikums IM kolēģijas lēmumam 21.04.1961. LVA, 700-4-78, 49.-51. lp.
- ⁵⁷ IM pavēle Nr. 49, vispārīgā, 15.03.1960. LVA, 700-4-79, 71. lp.
- ⁵⁸ Pārskats par Latvijas PSR Izglītības ministrijas skolu darbu 1960./61. mācību gadā. LVA, 700-5-647, 37. lp.
- ⁵⁹ Tā Latvijas PSR Skolotāju 2. kongresā Rīgas 41. vidusskolas partijas organizācijas sekretāre Stankeviča teica: “Liels panākums ir tas, ka mums izdevās nosūtīt uz laukiem pagājušā gadā izlaiduma klasi. Mums neizdevās kā Smiltenes vidusskolai, kā Siguldas vidusskolai nosūtīt visu klasi, bet ir tomēr visi labākie jaunieši aizbraukuši uz laukiem, lai gan viņi ļoti labi mācījās, viņiem bija labas sekmes, un viņi varēja tikt klātienē un varēja mācīties. Viņi iestājās neklātienē un tagad strādā Ķeipenes sovhozā.” – LPSR II skolotāju kongresa stenogramma, 1. sēj., 27.-28. decembrī 1960. g. LVA, 700-5-642, 2.-3. lp.
- ⁶⁰ S. Bremze (1960). Jaunie Silmači. *Padomju Latvijas Sieviete*, 10, 4. lpp.
- ⁶¹ V. Lase (1962). Par trīsdesmit astoņiem. *Padomju Latvijas Sieviete*, 12, 17. lpp.
- ⁶² L. Piņķe (1959). Darbam un dzīvei. *Padomju Latvijas Sieviete*, 1, 16. lpp.
- ⁶³ Delbert H. Long, Roberta A. Long (1999). *Education of Teachers in Russia*, pp. 50-51.
- ⁶⁴ Matthews. *Education in the Soviet Union: Policies and Institutions Since Stalin*, p. 32.
- ⁶⁵ IM kolēģijas lēmums 07.12.1959. LVA, 700-4-76, 129.-130. lp.
- ⁶⁶ Latvijas PSR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietniekam V. Krūmiņam 14.01.1964. “Izziņa par Latvijas PSR vispārīzglītojošo politehnisko darba vidusskolu klasēm ar pastiprinātu matemātikas un fizikas mācīšanu”. LVA, 700-5-1097, 15. lp.
- ⁶⁷ Latvijas PSR Ārlietu ministrijai 20.06.1964. “Ziņas par tautas izglītības attīstību Padomju Latvijā”. LVA, 700-5-1097, 55. lp.
- ⁶⁸ IM pavēle Nr. 96, vispārīgā, 03.06.1960. LVA, 700-4-79, 143.-147. lp.
- ⁶⁹ Otdelu nauki, shkoli i kulturi CK KP Latvii. Spravka ob izuchenii istorii v shkolakh Latviiskoi SSR. [bez datuma, aptuveni 03.08.1960., parakstijis izglītības ministra vietnieks A. Andriksons]. LVA, 700-5-639, 54. lp.
- ⁷⁰ H. Kreicers (1939). Daži ierosinājumi pamatskolu programmu pārkārtošanā. *Latvijas Skola*, 2, augusts, 203. lpp.

- ⁷¹ Piemēram, Izglītības ministrija 1961. gada janvārī ziņoja LKP CK, ka 1960. gadā skolēni esot izaudzējuši vairāk nekā 208 tūkstošus trušu, 582 tūkstošus mājpūtņu, 14 tūkstošus cūku, 24 tūkstošus hektāru kukurūzas. – Izglītības ministra vietnieka L. Gruduļa izziņa LKP CK 27.01.1961. par skolēnu paveikto sabiedriski derīgo darbu 1960. gadā. LVA, 700–5–758, 5.–6. lp.

NIKITA KHRUSHCHEV'S EDUCATIONAL REFORMS AND SOVIETIZATION OF GENERAL EDUCATION IN LATVIA

Daina Bleiere

Dr. hist., Chief Researcher of the Institute of the History of Latvian, University of Latvia; Assoc. Professor of the Political Science Chair, Riga Stradiņš University

Research interests: 20th century history of Latvia; influence of the Soviet regime on the Latvian society.

E-mail: daina.bleiere@rsu.lv

This paper deals with the Soviet educational reforms in the 1950s and the first half of the 60s, where polytechnization of general education and the course of these reforms in Latvia were the key elements. Reforms took place in several stages and, as of 1956, became more and more radical, in connection with Nikita Khrushchev's personal views and interests in implementing them. Boom and defeat of the national Communism substantially influenced changes of the general education system in Latvia. Educational reforms facilitated sovietization of schools in Latvia. At the same time, teachers and education system managers tried to retain certain traditions and stability by using different adaptation strategies.

Key words: general education; sovietisation; polytechnical education; adaptation.

Summary

Educational reforms of the 2nd half of the 1950s and the 1st half of the 60s in the Soviet Union, which were frequently connected with Nikita Khrushchev, the First Secretary of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU) and the leader of the Government, whose personal involvement in changing general education system influenced the content of the reforms and radicalism of it, and the way how they were implemented played an important role in sovietization of education in Latvia.

Khrushchev's educational reform has gained some attention in Latvia's historiography, though rather in the context of the national Communism than in the context of the history of schools and pedagogy. It was so because of the differences which were adapted from the USSR law of 1958 and included in the respective law of the Latvian SSR passed on 17 March 1959. Arbitrariness of the Republic's leadership in the field of education was one of the main counts against the national Communists during the 7th plenary session of the CC of the CPL, on 7–8 July 1959. After it, on 11 August 1959, the Latvian law was amended according to the USSR law upon a decree of the Supreme Council Presidium of the LSSR.

The main part of Khrushchev's educational reform was polytechnization which was one of the basic ideas in the formation of the Soviet education system during 1921–1931. After World War II, favourable conditions for its revival occurred already within the Soviet school which was established as a result of Stalin reforms in the 30s–40s. The Resolution of the 19th CPSU Congress, which was held in October 1952, provided starting polytechnical training in secondary schools and preparation for transition to general polytechnical education, motivating it with “improving the socialistic education role in the schools of general education” and creating conditions for a free choice of profession.

General education reforms in polytechnization, which started in 1952, set to forefront the acquirement of purely practical and technical knowledge in electrical engineering, machine building and basics of agriculture within the secondary education with the aim to achieve a situation where youngsters after graduating from secondary schools would choose work in production. Polytechnical training was referred mainly to secondary schools; however, the aim to introduce it in general education system was kept in mind. All in all, achievements in polytechnization of the education process during 1952–1955 in both the USSR in general and Latvia in particular were more than modest. Sources of failure were clearly visible – the reform was not ensured financially and logistically.

Despite the above mentioned, general education reform continued, obtaining more and more radical character and demanding greater involvement of schoolchildren in production, which was also manifested in the decisions of the 20th Congress of the CPSU in 1956. Latvian schools faced several problems in the implementation of this programme. It was complicated to provide training basis and

materials. Lack of teachers was also a problem. In 1958, stricter requirements were made to involve schoolchildren directly in production process with the aim that they would get worker's qualification already at school. A milestone to stronger involvement of schoolchildren in production process resulted from the Soviet education system reforms planned by Khrushchev and announced during the 13th Congress of All-Union Leninist Young Communist League (Komsomol) in the middle of April 1958. The basic idea, on which proposals of educational reform were grounded, was that all youngsters reaching the age of 15–16 years would get involved in "community service work". Discussing the project of educational reform, the leadership of the Latvian SSR formulated its stand, stating that in the course of the school reform peculiarities of each republic should be taken into consideration. However, proposals of the Latvian leadership were not taken into account, and differences between the laws on education of the Latvian SSR and the USSR became one of the main counts against the national Communists during the plenary session of the CC of the CPL, which took place on 7–8 July 1959. Defeat of the national Communists affected implementation of educational reform in Latvia significantly; at least education managers' and teachers' ability and desire to resist reforms were considerably undermined.

Starting from the academic year of 1961/1962, the Ministry of Education of the LSSR recommended schools to choose mainly agricultural work for production training. Already since 1959, a pressure through press and other media sources, as well as through schools and the party, especially Komsomol, committees, was put on secondary school students, so that they would go to work in farms collectively after graduating from the school.

Polytechnization of schools, especially in that form of implementation started from 1956, was not popular. It was so unpopular that already before Khrushchev was removed from the office a retreat from its principles began. In August 1964, a decision to return to 10-class secondary education (in Latvian schools 11-class course was kept) as of 1966, was accepted. After Khrushchev lost his power, the reform was actually ended, although formally a necessity for polytechnization was still emphasized in several decisions issued by the CC of the CPSU and the USSR Council of Ministers.

In the 2nd half of the 50s and the 1st half of the 60s, the same as in other fields, also general education reforms policy was outlined

with controversy. Certain possibilities to change curriculum emphasis in favour of forming more comprehensive personality occurred. So, the Ministry of Education of the Latvian SSR rather constantly tried to keep this niche, fighting for increasing or at least keeping the same number of music, choir singing and visual arts lessons, as well as for including art history lessons in the curriculum of secondary schools for the purpose of esthetical education and increasing the number of physical training lessons (though on account of the Latvian and Russian languages, physics, chemistry and astronomy). The Ministry of Education also tried to strengthen teaching of the history and geography of Latvia.

General education system managers and teachers tried to provide continuity of traditions and stability at least partially. During the initial stage of polytechnization, i.e. till 1959 when the new law on education came into force, schools tried to fulfil the requirements corresponding to resources at their disposal and largely ignored those activities which were considered as impractical. Initially it was rather easy for schools to adapt, as new requirements allowed using experience obtained during the pre-Soviet period to a large extent. However, when general education reform obtained more aggressive character, educators' ability to adapt new requirements to already existing practice or ignore them rapidly decreased.

Aggressiveness of polytechnization policy facilitated also the spread and strengthening of negative adaptation strategies. Pressure put on schoolchildren and teachers, in order to achieve that they would collectively take up employment in collective and soviet farms after graduating from school, together with maize growing and other production campaigns conducted to moral degradation, because exaggerated obligations and falsified reports about schoolchildren's work achievements were encouraged on all levels. If we look upon sovietization results as taking over certain value system, it can be said that negative manifestations of the reform clearly showed educators what qualities were necessary for the "Soviet teacher"; first of all, skills to perform or pretend to be performing the most absurd instructions.

General education was a sphere, where both hidden and open struggle for preserving national identity and values was expressed very clearly, although sometimes very controversially. However, the impact of Khrushchev's reforms on Latvia's general education system was not confined only to the issue of the Latvian language learning at the Russian schools or the republic's rights to adjust the USSR

education system to local needs and traditions. The above mentioned reforms presented a significant stage in the sovietization process of the Latvian education system, because they facilitated unification of the local education system with the one existing in the Soviet Union. A substantial curriculum revision and reduction of requirements at schools also fostered a decrease in the significance of pre-war traditions, especially because of the fact that a growing number of teachers, who had obtained education during the Soviet period, entered schools. Polytechnization campaigns demonstrated that education system employees were able to adapt and provide certain stability by adjusting existing resources to a new situation and using weak points of the Soviet system. However, choices of adaptation strategies at their disposal were limited.

Iesniegts 18.08.2013.